

УДК 1(109)

Я. А. Соболевський
кандидат філософських наук,
асистент кафедри історії філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ ТА НЕОБХІДНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ БЕНДЖАМІНА ФРАНКЛІНА

У XVIII ст. на території Тринадцяти колоній, які склали основу майбутніх Сполучених Штатів, формується новий світогляд, для якого розум, а не релігійний ригоризм постає вихідним поняттям для науки, філософії та політики Американського Просвітництва (*American Enlightenment*). Філософія цієї доби була відображена не в проповідях та дидактичних текстах, а в памфлетах, політичних трактатах та філософських листах. Американське Просвітництво стало періодом інтелектуального піднесення в американських колоніях, що породило ідеї рівності всіх людей та державної незалежності, що призвело до Американської революції (*American Revolution*). Біля витоків цих ідей стояв відомий американець Бенджамін Франклін (*Benjamin Franklin*, 1706–1790 pp.) [2, с. 187].

Мета даної статті полягає в спробі здійснення історико-філософської реконструкції філософських поглядів Б. Франкліна, американського суспільно-політичного діяча, духовного батька нації, котрий вважається одним з найвпливовіших мислителів доби Американського Просвітництва. Втім, філософські ідеї просвітника переважно поступаються місцем перед суспільно-політичними та економічними ідеями мислителя. Будучи одним із найшановніших політичних лідерів та борців за незалежність, Б. Франклін залишив у спадок чисельну кількість листів та текстів власних розмислів, серед яких є ті, що присвячені філософській проблематиці.

Американські дослідники, філософи, політологи, філологи, історики науки та ін. ретельно та досконало вивчили й розписали біографію видатної постаті, настільки, що, важко знайти більш досліджуваного американця в історії Америки. Втім, саме філософський спадок мислителя, на нашу думку, потребує переосмислення, що пов'язано із самим предметом філософії, і власне, з філософською проблематикою крізь призму сьогодення. Серед чисельної кількості критичної літератури можна виокремити такі дослідження, котрі вирізняються особливим підходом щодо даної проблематики. Професор Альфред Оуен Олдрідж (*Alfred Owen Aldridge*, 1915–2005 pp.) написав біографію «Бенджамін Франклін, філософ та людина» («Benjamin Franklin, philosopher & man», 1965 p.), яка базується на ретельному дослідженні творів Б. Франкліна. Крім того, в «Нотатках» автор продемонстрував мислителя як філософа та людину з міцним етичним ядром. Один із провідних спеціалістів з вивчення спадку Б. Франкліна професор історії науки Іероме Бернард Коен (*Jerome Bernard Cohen*, 1914–2003 pp.) опублікував декілька ґрунтовних досліджень, одне з яких вийшло в 1990 році «Наука Бенджаміна Франкліна» («Benjamin Franklin's Science», 1990 p.). Новий погляд на інтелектуальний спадок мислителя здійснив Дуглас Андерсон (*Anderson, Douglas*) у роботі «Радикальне Просвітництво Бенджаміна Франкліна» («The Radical Enlightenment of Benjamin Franklin», 1997 p.), в якій автор досліджує ранні роботи мислителя, присвячені проблемам релігії та економіки. Подібно Альфреду Оуену Олдріджу він є експертом з англійської літератури XVIII ст. У першій главі «Статті віри» Д. Андерсон зазначає, що Б. Франклін систематично досліджував «енергії життя» і «людський характер як носія добра» [4, xviii]. Автор вказує на вплив на філософію Б. Франкліна лондонських письменників, таких як Джон Рей (*John Ray*, 1627–1705 pp.) і Вільям Петті (*William Petty*, 1623–1687 pp.), він змальовує просвітника як людину, яка доленосно посприяла розвитку інтелектуальної культури Америки та звертає увагу на часто-густо нехтування дослідниками філософськими поглядами Б. Франкліна, такими

роботами, як, наприклад, «Трактат про свободу та необхідність, задоволення та страждання» («A Dissertation on Liberty and Necessity, Pleasure and Pain», 1725 p.).

Дискусія щодо релігійних поглядів Б. Франкліна визначилася трьома напрямками, так, наприклад, Керрі С. Уолтерс (*Kerry S. Walters*) дослідник релігійного життя XVIII ст. у роботі «Бенджамін Франклін і його боги» («Benjamin Franklin and His Gods», 1999 p.) досліджує «людину відродження в часи революції», та акцентує увагу на багатогранних інтересах мислителя, таких як релігія, література, політика і філософія. Дослідник обирає позицію між тими, хто визнає мінливий характер релігійних поглядів Б. Франкліна, як, наприклад, Альфред Оуен Олдрідж, з одного боку, та тими, хто засуджував мислителя, як наприклад, англійський письменник Девід Герберт Річард Лоуренс (*David Herbert Richards Lawrence*, 1885–1930 pp.), який у «Студіях з класичної американської літератури» («Studies in Classic American Literature», 1923 p.) критикує релігійність філософа. Він згадує «кредо», яке вигадав собі Б. Франклін: «знайти спільну мову з професором будь-якої релігії, але не шокувати його» [7]. Критика Д. Г. Р. Лоуренса звучить наступним чином – він бере відомі висловлювання просвітника і розвінчує їх. По-перше, пише критик, якщо, на думку Б. Франкліна, все створив Бог, то чому він звеличує ідеал «людини, яка сама себе творить», по-друге, дуже зручно шанувати Бога молитвами і подяками, котрі нічого не варті, і по-третє, Бог має нагороджувати за чесноти і карати за гріхи, що, на думку критика, свідчить що: «Коли вже пан Ендрю Карнегі, або будь-який інший мільйонер, хотів би придумати Бога задля своїх цілей, він не міг би зробити це краще. Бенджамін зробив це для нього ще у вісімнадцятому столітті. Бог є верховним слугою людей...» [7]. Серед сучасних досліджень варто назвати книги Джойсе Чаплін (*Joyce Chaplin*) «Перший американський науковий: Бенджамін Франклін і пошуки генія» («The First Scientific American: Benjamin Franklin and the Pursuit of Genius», 2007 p.), Джонатана Дала (*Jonathan Dull*) «Бенджамін Франклін і Американська революція» («Benjamin Franklin and the American Revolution», 2010 p.), Алана Х'юстона (*Alan Houston*) «Бенджамін Франклін та політика поліпшення» («Benjamin Franklin and the Politics of Improvement», 2009 p.) та багато інших.

Класичною книгою вважається робота Якова Васильовича Абрамова (1858–1906 pp.) «Франклін, його життя, громадська і наукова діяльність: Біографічний нарис» («Франклин, его жизнь, общественная и научная деятельность: Биографический очерк», 1891 p.), яка була опублікована в 1891 році. Ім'я Франкліна Бенджамін у XX ст. у російськомовній літературі часто писалось як Веніамін. Відомою роботою цього періоду є книга Марка Петровича Басакіна «Франклін В. Вибрані твори» («Франклин В. Избранные произведения», 1956 p.). Варто згадати книгу Мойсея Ізраїлевича Радовського «Веніамін Франклін (1706–1790)» («Вениамин Франклин (1706–1790)», 1965 p.). У 1968–1969 pp. у багатотомному виданні «Філософський спадок» («Философское наследие») опубліковано два томи, присвячені американським просвітникам: у першому томі були опубліковані філософські роботи Б. Франкліна: його автобіографія та листи. В «Українській дипломатичній енциклопедії» міститься стаття авторства В.І. Головаченко «Франклін Бенджамін», та у «Політичній енциклопедії» одноіменна стаття Е. Щербенко, які містять факти біографії видатного мислителя.

Постать Б. Франкліна в історії американської філософії відома не лише заснуванням Американського філософського товариства (*American Philosophical Society*) у 1743 році. Метою філософського товариства був розвиток всіх філософських знань, які розкривають природу речей, посилюють владу людини над матерією, примножують радість життя. Серед чисельної кількості робіт, присвячених політиці, економіці та природничим наукам і спостереженням містяться твори присвячені проблемам етики, релігії та філософії. Характерною рисою Просвітництва на теренах США, як і в Європі, була критика релігійного детермінізму та перекладання відповідальності за людські вчинки з надприродних сил на саму людину, яка вже не є пасивним діячем Біблійної історії, втім, власним розумом творить себе та змінює світ навколо. Але нові відкриття деперсоніфікованих законів природи, які панують над всіма процесами фізичного світу, дозволили по-новому подивитися на проблему свободи та необхідності, природної релігії. Як було зазначено, погляди Б. Франкліна на релігію були неоднозначні, про що свідчить аналіз критичної літератури та діаметрально протилежні думки з цього приводу (від безбожника до політеїста) [7; 3]. Така невизначеність розкривається в поглядах філософа на проблему свободи і необхідності, наріжних каменів релігійної свідомості.

Аналіз публікацій філософа дає можливість зрозуміти його погляди, адже роботи автора втілюють дух Просвітництва. Особливо чітко це прослідковується в «Автобіографії» («*The Autobiography of Benjamin Franklin*», 1791 р.), в якій він зафіксував власні етичні погляди, релігійні алюзії та світські наукові інтереси. Ця книга зображує нам мислителя взірцем американської мрії, тобто «людиною, яка сама себе створила». Підтвердження цього можна знайти в біографії Б. Франкліна, авторства Генрі Вільяма Брандса (*Henry William Brands*), яка є номінантом Пулітцерівської премії «Перший американець: життя та часи Бенджаміна Франкліна» («*The First American: The Life and Times of Benjamin Franklin*», 2000 р.). Так, наприклад, почавши власну кар'єру в типографії як помічник, через декілька років він відкриває власну типографію, маючи освіту у кілька класів він став взірцем самоосвіти і однією з найосвіченіших людей свого часу. На період 1729–1748 рр. припадає поява його «Пенсільванської газети» («*The Pennsylvania Gazette*»), а майже паралельно із цим у 1732–1758 рр. – «Альманаха бідного Річарда» («*Poor Richard's Almanack*» (інколи «*Almanac*»)) [5, р. 390]. Просвітницькі ідеали реалізувалися у відкритті першої в Америці публічної бібліотеки (1731), Філадельфійської академії (1751), яка згодом стала Пенсільванським університетом. Філософія Б. Франкліна цікава, перш за все, поглядами на природу Всесвіту, людини та суспільства; так, наприклад, філософський памфлет «Трактат про свободу та необхідність, задоволення та страждання» («*A Dissertation on Liberty and Necessity, Pleasure and Pain*», 1725 р.) розкриває погляди мислителя щодо проблеми свободи та необхідності, добра та зла в цьому світі. У даній роботі філософ піднімає питання всемогутності Бога, його цікавить наступна проблема: як всемогутній та доброзичливий Бог може бути сумісним, по-перше, з поняттями свободи волі, по-друге, з мораллю окремої вільної людини. Отологічний доказ звучить у філософа наступним чином: «Якщо він [Бог] є всемогутнім, то не може бути у Всесвіті нічого проти або без його згоди, а, отже, все, на що Він дав свою згоду, має бути благом, оскільки Він добрий; отже, зло не існує» [9]. Із цього філософ робить висновок, що зло не може існувати без того, щоб бути продуктом Божої волі, а це суперечить визначенню Бога як абсолютно благого. Зло, як таке, логічно виключається з механістичної картини світу Б. Франкліна, воно отримує релятивний характер. Подібно до всемогутнього майстра Бог зробив складний природний механізм і не може надавати перевагу одному елементу над іншим, оскільки все має бути цілісним, а отже, кожна людина, кожна істота є важливою, і все в цьому світі прагне свободи. Розуміння Бога як «творця Всесвіту» вплинуло на релігійні погляди мислителя.

У листі до батьків «До Джозая та Абії Франклін» («*To Josiah and Abiah Franklin*») від 13 квітня 1738 року Б. Франклін пише: «Справжня релігія завжди страждає, коли правдивість більше шанується, ніж чеснота. Святе письмо переконує мене, що в останній день, нас будуть судити не за думки, а за діяння» [9]. Б. Франклін не сумнівався в існуванні Бога, стверджуючи, що існує першодвигун, який і є творцем Світу. Сумнівався він у необхідності релігії. В «Автобіографії» мислитель наводить іронічний приклад про те, коли до його рук потрапили памфлети з критикою деїзму, який вважався освіченими американцями своєрідною «європейською заразою». Книга, з якою ознайомився філософ, «*Religion of Nature Delineated*», 1722 р., написана Вільямом Воластоном (*William Wollaston*, 1659–1724 рр.), була неоднозначною критикою деїзму (позитивною, або негативною). Б. Франклін називав себе «справжнім деїстом», пояснюючи, що: «аргументи деїстів, які спростовувалися [у книзі – Я.С.], виявилися для мене багатого сильнішими за спростування; отже, незабаром я став справжнім деїстом» [8, с. 57]. Для деїстів притаманною є віра в Бога творця, який відсторонився від власного творіння, спостерігаючи за подіями у світі. Розмірковуючи про Бога, філософ наділяє його наступними трьома атрибутами: премудрий, благий, всемогутній, і робить це, цілковито у дусі американського Просвітництва. На думку багатьох істориків американської філософії, саме за часів Просвітництва, американська філософія стала органічною єдністю теорії та практики [1, с. 5]. Отже, премудрий Бог – взірць теоретичного розуму, ідеал освіченості, у той час як благим Бог є тому що як практичний розум, він є здатністю до вільної дії на основі безумовних принципів, а отже, Він є й всемогутнім. Але якщо Бог є всемогутнім, то чому він не знищить зло, яке очевидно існує в світі? На це питання Б. Франклін відповідає логічним висновком: «зла не існує», який він робить із засновку: «У Всесвіті нічого не робиться, як стверджують філософи, без волі Бога, або його дозволу» [9], а отже зло, якщо воно є, коїться з божої волі, або дозволом. Але Бог є благим, а отже, зло він не може ні скоїти, ні допустити, тому злі вчинки є насправді не злими, вони просто є. Людина є частиною великого механізму Всесвіту де панує механістична необхідність, її дії є необхідною частиною руху Всесвіту. Для розв'язання даної суперечності Б. Франклін звертається до книги В. Воластона, який пропонує такий погляд на добро і зло: «Кожний вчинок, скоєний відповідно до істини, є добром, і кожний вчинок, що суперечить істині, є злом. Діяти відповідно до істини – значить вживати і опіювати кожному річ такою, яка вона є, і т. д.» [9]. Розглядаючи Всесвіт як механізм, в якому Бог все підкорив законам необхідності, на думку Б. Франкліна, хибно було б вважати, що у сфері етики не існує такої ж гармонії, як всюди. Це так, якби майстер створив би механізм, залишивши в ньому деталі, які б рухались, як їм заманеться, наводить приклад мислитель, а оскільки це видається йому безглуздим і оскільки всемогутній Бог все зробив правильним, то це суперечить можливості існування свободи волі. Усвідомлюючи, що такі ідеї можуть викликати хвилю критики, Б. Франклін робить висновок: «Оскільки такої речі, як свобода волі, у створінні немає, у них не може бути ні заслуг, ні недоліків», а отже, Бог так би мовити, «запрограмував» весь Всесвіт, підкоривши його принципу необхідності.

Філософські погляди Б. Франкліна на проблему свободи і необхідності можна підсумувати в наступних тезах, як це робить сам філософ у своєму есеї.

По-перше, Б. Франклін визначає Бога як творця і правителя Всесвіту, стверджуючи, що йому притаманні наступні атрибути: премудрість, Бог є благим і всемогутнім. По-друге, стверджується, що з огляду на безмежну мудрість та цілковите добро Бога, все, що б Він не робив, має бути нескінченно мудрим і благим, адже це логічно виводиться з його атрибутів. По-третє, неможливо, щоб будь-які інша сутність перешкождала б, або підривала б Його велич. Це, на думку філософа, є неможливим, оскільки Бог є всемогутнім. По-четверте, стверджується, що якщо

Бог є всемогутнім, у Всесвіті ніщо не може існувати без божої згоди, або у супереч його волі, і, саме тому, все що є, є благом. По-п'яте, зла як такого не існує, так само як і будь-яких недоліків у світі; і так само Бог не надає переваги одним творінням перед іншим [9]. Своєрідну оцінку поглядам Б. Франкліна надав Едвін Гаустад (*Edwin Gaustad*, 1923–2011 рр.), який висловився так, що «в світі [Б. Франкліна] існує велика необхідність, навряд чи якась свобода, і практично немає сенсу в релігії» [6, с. 63].

Література

1. Американские просветители. Избранные произведения в двух томах / Составление и примечания М. Гольдберга. Под общ. ред. и совступит. статьей Б.Э. Быховского. Т. I. М.: «Мысль», 1968. 519 с.
2. Соболевський Я. А. Основні філософські ідеї американського Просвітництва / Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 127(12). С. 187.
3. Aldridge A.O. Benjamin Franklin, philosopher & man. New York: Lippincott, 1965. 438 p.
4. Anderson D. The Radical Enlightenments of Benjamin Franklin. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1997. 261 p.
5. Brands H.W. The First American: The Life and Times of Benjamin Franklin. Anchor, 2010. 765 p.
6. Gaustad E. S. Faith of the Founders: Religion and the New Nation, 1776–1826. Waco: Baylor University Press, 2004. 196 pp.
7. Studies in Classic American Literature / Ed. by Ezra Greenspan, Lindeth Vasey and John Worthen. URL: <http://xroads.virginia.edu/~hyper/lawrence/dhlch02.htm> (viewed on January 25, 2018). – Title from the screen.
8. The autobiography of Benjamin Franklin / Edited by Charles W. Eliot, L.L.D. – P. F. Collier & Son Company: New York, 1909. 416 p.
9. The papers of Benjamin Franklin. Volume 1, January 6, 1706, through December 31, 1734. URL: <http://franklinpapers.org/franklin/framedVolumes.jsp?tocvol=6> (viewed on January 25, 2018).

Анотація

Соболевський Я. А. Проблема свободи та необхідності в філософських поглядах Бенджаміна Франкліна. – Стаття.

У статті здійснюється історико-філософський аналіз основних філософських поглядів видатного американського мислителя XVIII ст. Бенджаміна Франкліна, досліджуються філософські тексти та листи філософа. Розкриваються погляди філософа на проблему свободи і необхідності, висвітлено релігійні погляди філософа. Розмірковуючи про Бога та його атрибути, такі як премудрість, благо, всемогутність, Б. Франклін робить висновок про пануючу у механістичному Всесвіті необхідність, яка суперечить свободі волі людини, можливість існування зла як такого. Б. Франклін називає Бога Першодви-

гуном, стверджуючи, що з огляду на безмежну мудрість та благодать Бога все, що б Він не робив, має бути нескінченно мудрим і благим. Розкрито деїстичні погляди філософа на проблему взаємозв'язку Всесвіту та Бога, наголошується на тому, що у світі панує необхідність, свобода є проблематичним поняттям, а релігія потребує переосмислення.

Ключові слова: американська філософія, Бенджамін Франклін, американське Просвітництво, Бог, свобода, необхідність.

Аннотація

Соболевский Я. А. Проблема свободы и необходимости в философских взглядах Бенджамина Франклина. – Статья.

В статье осуществляется историко-философский анализ основных философских взглядов выдающегося американского мыслителя XVIII в. Бенджамина Франклина, исследуются философские тексты письма философа. Раскрываются взгляды философа на проблему свободы и необходимости, религиозные взгляды философа. Размышляя о Боге и его атрибутах, таких как премудрость, благо, всемогущество, Б. Франклин делает вывод о царящей в механистической Вселенной необходимости, которая противоречит свободе воли человека, и возможности существования зла как такового. Б. Франклин называет Бога Перводвигателем, утверждая, что учитывая безграничную мудрость и благодать Бога, все, что бы Он ни делал, должно быть бесконечно мудрым и благим. Раскрыты деистические взгляды философа на проблему взаимосвязи Вселенной и Бога, отмечается, что в мире царит необходимость, свобода является проблематичным понятием, а религия требует переосмысления.

Ключевые слова: американская философия, Бенджамин Франклин, американское Просвещение, Бог, свобода, необходимость.

Summary

Sobolevskiy Ya. A. Problem of freedom and necessity in philosophical views of Benjamin Franklin. – Article.

The article deals with the historical and philosophical analysis of the main philosophical views of the outstanding American thinker of the 18th century – Benjamin Franklin. Philosophical texts and letters are studied. The views of the philosopher on the problem of freedom and necessity are revealed; the religious views of the philosopher are specified. Reflecting on God and his attributes, such as «all-wise», «all-good», «all powerful», B. Franklin concludes that there is a necessity in the mechanistic Universe that is contrary to the free will of man and the possibility of the existence of evil. There is no substance of evil. B. Franklin calls God the First Mover, arguing that if He is infinitely wise and kind, whatever He does (or that He allows to be made) must be infinitely wise and good. The deistic views of the philosopher on the problem of the universe and God are revealed. The philosopher asserts that Necessity rules in the world, Freedom is a problematic concept and Religion requires rethinking.

Key words: American philosophy, Benjamin Franklin, American Enlightenment, God, freedom, necessity.